

SUBJECTIVITY IN THE DECISION-MAKING PROCESS OF WORKERS FROM SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF CHILDREN UNITS WHEN ENTRUSTING CHILDREN TO THE KINSHIP CARE: ITS RELATION TO THE LEGISLATIVE FRAMEWORK AND OTHER VARIABLES

Leona Hozová¹, Renata Kyzlinková²

Abstract

The paper identifies the mechanisms present in the decision-making process of OSPOD social workers when entrusting children to kinship care of relatives and close persons. Using triangulation techniques, the different steps and sub-results are mutually cross-checked with data sources obtained from the two main research approaches, i.e. quantitative (positivist) and qualitative (interpretive). The research outcomes confirm that social workers' decision making in the field of kinshipcare is influenced by two basic determinants - external and internal. The analysis further elaborates on these two basic determinants, focusing in particular on the element of subjectivity in the decision-making process, through the identification of 'internal elements' such as personal characteristics and professional competencies of workers, including their value orientation, work with power, ethical principles and level of empathy. The research findings show that the decision-making process in the field of kinship care is also due to the high subjectivity imbued with an element of ambiguity and inconsistency of decision-making at all levels, leading to feelings of uncertainty and frustration among social workers.

Keywords

Social Worker, Social and Legal Protection of Children, Kinship Care, Determinants of Decision Making, Subjectivity

I. Úvod

Příspěvek se zabývá nejednotným rozhodováním pracovníků OSPOD v případech, kdy jsou děti svěřovány do náhradní rodinné péče příbuzných a blízkých osob. Cílem příspěvku je empiricky doložit skutečnost, že současný legislativní rámec umožňuje relativně významnou výkladovou volnost a možnost relativně zásadního subjektivního vstupu jednotlivých aktérů (soudy a pracovníci OSPOD) do rozhodnutí o průběhu a způsobu intervence. V článku je kladen důraz zejména na jednání, postoje a výklad situací ze strany pracovníků OSPOD.

Úvodem je nutné uvést kontext legislativního zakotvení problematiky náhradní rodinné péče ze strany příbuzných a blízkých osob. Ten, totiž, aktuálně umožňuje dvoukolejný přístup zainteresovaných institucí, respektive jejich pracovníků – opatrovnických soudců a pracovníků OSPOD.

V případech, kdy se uvažuje o svěřením dítěte do péče příbuzné nebo blízké osoby, je zde možná volba dvou různých legislativních institutů v rámci zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, jež plní totožný účel, tedy faktické zabezpečení osobní péče o dítě, kterou nejsou schopni zabezpečit rodiče dítěte. Jedná se o:

- a) institut svěřením dítěte do péče jiné osoby (§ 953), tzv. „svěřenectví“ (viz. dále v textu),
- b) institut pěstounské péče (§ 958 až § 970).

¹ Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Dělnická 213/12, 170 00 Praha 7, Česká republika.
E-mail: Leona.Hozova@rilsa.cz.

² Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Dělnická 213/12, 170 00 Praha 7, Česká republika.
E-mail: Renata.Kyzlinkova@rilsa.cz.

Tyto instituty se vzájemně liší zejména výší finanční podpory, směrem k pečujícím osobám, a nárokem na odbornou pomoc a doprovázení. Ačkoliv se legislativa včetně judikátů zmiňuje o základních předpokladech, kdy a za jakých okolností využít který institut (např. možnost stanovit výživné rodičům), praxe ukazuje, že kritéria volby/doporučení institutu nejsou rozhodně jednoznačně stanovena, dochází k pluralitě výkladů a následně i potenciální i reálné nekonzistenci v rozhodování soudů a pracovníků OSPOD. V momentě, kdy jsou sociální pracovníci pověřeni rozhodováním o umístění dítěte do příbuzenské péče, mohou jejich úsudek ovlivnit různé subjektivní faktory, respektive konkrétním kritériím vstupujícím do rozhodování je subjektivně přikládána různá míra důležitosti. Tyto faktory mohou zahrnovat osobní předsudky, profesionální/individuální zkušenost, uvažování v kulturně podmíněném kontextu, zásady organizace atp.

Príspevek tak představí nejen kvantitativní zhodnocení rozhodovací praxe dle vybraných kritérií v rámci OSPOD na úrovni ORP, ale také poukáže na mechanismy, které jsou přítomny v procesu rozhodování sociálních pracovníků OSPOD při řešení otázky svěřování dětí do NRP příbuzných a blízkých osob. To vše za pomoci triangulačních technik, tj. kombinací kvantitativního a kvalitativního přístupu datové analýzy.

II. Obecná východiska a metodologie výzkumu

Rozhodnutí sociálních pracovníků mohou významně ovlivnit životy dětí, stejně jako jejich rodin, a to jak krátkodobě, tak i do budoucna v průběhu dalších mnoha let. Rozhodnutí, týkající se dětí směřujících do náhradní rodinné péče příbuzných a blízkých osob, by tak měla být co nejkvalitnější, konsistentní, spolehlivá, plně odůvodnitelná a podložená důkazy (McCafferty a Taylor, 2020) a měla by být vedena s vědomím etické a právní odpovědnosti jednání v nejlepším zájmu dětí (Bartoli, Dolan; 2014).

Odborná literatura (Navrátilová, 2009; Trevithick, 2008; Kolb, 1984). hovoří o tom, že sociální pracovníci se rozhodují na základě svých znalostí, jejichž geneze je u každého značně odlišná a má nejednotnou povahu. Baumann et al. (2011) upozorňuje na „osobní práh“ každého sociálního pracovníka, tedy na tzv. startovací čáru v procesu rozhodování, kdy je každé rozhodnutí ovlivněno právě zkušeností a historií osoby, která rozhodnutí činí. Zdroje znalostí sociálních pracovníků se neformují pouze jejich formálním vzděláním, ale i zkušenostmi z praxe, dalším vzdělanostně-kompetenčním sebe-rozvojem či subjektivně zastávaným světonázorem. Nemalou důležitost hraje i hodnotová orientace a morální nastavení. Zmíněné zdroje znalostí pak mají u každého pracovníka různou váhu při jejich využití v procesu sociální práce (Benbenishty et al., 2015; Thompson, Marsh, 1991). Komplexnost reality vázané na případ vede k tomu, že sociální pracovníci musí často upřednostnit zdroje subjektivní povahy, jelikož tzv. „evidenced based“ rozhodnutí není možné učinit čistě proto, že téma není v sociální práci výzkumně pokryto, případně neexistuje jasně daná metodika či formulované procesní opatření.

Indicie vedoucí k tomu, že i v kontextu ČR je rozhodování sociálních pracovníků v oblasti NRP příbuzných a blízkých osob ovlivněno jak hodnotově-normativním rámcem každého pracovníka a umocněno navíc specifíkem prostředí (viz „osobní práh“). Na regionální odlišnosti sociální práce totiž poukazují nejen data z pilotní kvalitativní části studie (hloubkové rozhovory), ale i statistická data MPSV již dříve analyzované týmem autorek (Hozová, Kyzlinková, 2022). Cílem následující podrobnější analýzy je tak tyto předpoklady ověřit prostřednictvím hloubkových kvalitativních rozhovorů a také s využitím kvantitativního šetření mezi pracovníky OSPOD na úrovni ORP.

Zde předkládaný text je součástí širšího projektu „Využívání a fungování institutu svěřování dítěte do péče jiné osoby (svěřenectví) v praxi 2021“¹. Projekt ve svém rozsahu čerpá z relativně široké datové základny smíšeného výzkumu. Kromě statistické evidence indikátorů NRP administrované MPSV byly pro hlubší pochopení problému a jeho způsobů nazírání ze strany jednotlivých aktérů

¹ Příspěvek byl vytvořen s finanční podporou z Institucionální podpory na dlouhodobý rozvoj výzkumné organizace VÚPSV, v. i. i., na období 2018–2022, je součástí projektu IP70616 „Využívání a fungování institutu svěřování dítěte do péče jiné osoby (svěřenectví) v praxi“.

realizovány polostandardizované rozhovory s kompetentními pracovníky OSPOD, soudci a pečujícími osobami. Tato interview společně s daty z fokusních skupin a daty z kvantitativního šetření mezi pracovníky OSPOD představují stěžejní datovou oporu pro analýzy ve zde předkládaném textu.

Do kvalitativního výzkumu se zapojilo 26 respondentů – pracovníků OSPOD. Respondenti byli dotazováni v období od října 2021 do července 2022. Nad rámec těchto rozhovorů byla do analýzy přidána i vyjádření respondentů (n=221) vyjadřujících se k problematice v rámci otevřených otázek výzkumu ve všech OSPOD na úrovni ORP. Dotazníkové šetření mezi pracovníky OSPOD (data byla sbírána přes on-line rozhraní v období prosinec 2022 – duben 2022) zahrnuje data za 221 pracovišť OSPOD na úrovni ORP s tím, že každé pracoviště reprezentoval jeden sociální pracovník, který je na pracovišti pověřený agendou NRP. Tento datový zdroj, kde chybí data pouze za 7 ORP v rámci ČR, lze považovat za kvazi-vyčerpávající, tudíž dobře reprezentující situaci napříč Českou republikou (dále ČR).

Pro analýzu dat dotazníkového šetření byly využity mnohorozměrné statistické metody, konkrétně hierarchická seskupovací analýza a dále bivariační analýza kategoriálních proměnných s využitím chí-kvadrát testu. Analýza kvalitativních dat pak vychází zejména z tematické analýzy provedených rozhovorů za využití softwaru ATLAS.ti 9. V analýze jsme metodologicky postupovali dle autorek Braun & Clarke (2006). Vzhledem k vícezdrojové povaze naší datové základny projektu bylo ověřovat naše výsledky triangulačními technikami a získat tak ucelenější informace o chápání a prožívání respondentů v souvislosti s procesem jejich subjektivního rozhodování.

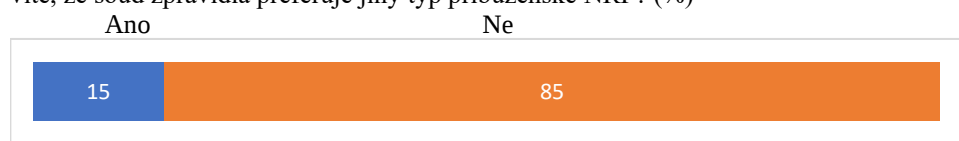
III. Variabilita rozhodování jednotlivých OSPOD na úrovni ORP – regionální analýza

Následující analýza má přinést odpověď na výzkumnou otázku, zda mezi jednotlivými sociálními pracovníky, respektive jednotlivými OSPOD na úrovni ORP existují rozdíly ve vnímání důležitosti konkrétních kritérií rozhodování při volbě institutu vhodného pro svěření dítěte do NRP příbuzných a blízkých osob. Dále se analýza zaměřuje na zjišťování potenciální existence geografického, respektive místně příslušného převládajícího způsobu rozhodování. Předpokládáme totiž, že existují regionální vlivy či specifika praxe vázaná nejen na konkrétní OSPOD, ale i na okres pod vlivem místě příslušného soudu. Tuto skutečnost se pak snažíme skrze zde představovanou analýzu empiricky doložit.

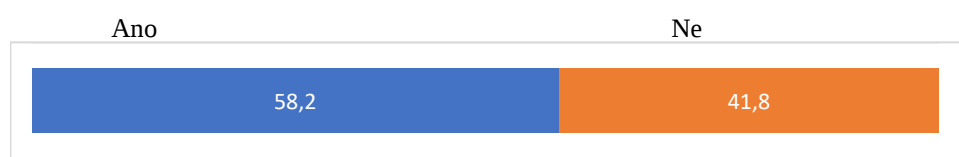
V kvantitativní analýze rozhodování jsme se zaměřili na 4 klíčové indikátory odkazující k preferenci vybraných kritérií při volbě intervence v případech NRP příbuzných a blízkých osob, tj. k jakému typu legislativního institutu se v jaké situaci pracovník OSPOD přiklání. Data lze považovat za reprezentativní na základě regionu, jelikož se jedná o kvazi vyčerpávající výběr jednotek OSPOD, tzn. že za každé pracoviště OSPOD máme vyjádření jednoho kompetentního sociálního pracovníka. Konkrétně do analýzy vstoupily otázky uvedené v BOX 1.

BOX 1 Rozložení četností relevance vybraných kritérií pro preferenci konkrétního typu příbuzenské NRP

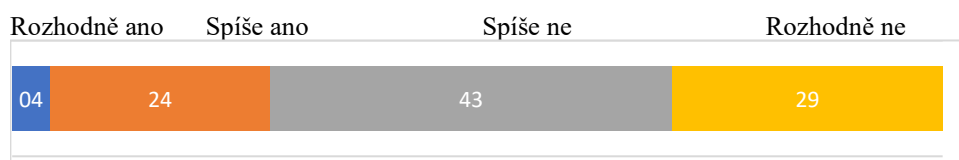
Q7: Berete v potaz při rozhodování o vaší podpoře konkrétního typu příbuzenské náhradní rodinné péče **znalost rozhodovací praxe místního opatrovníckého soudu** (např. nepodpoříte konkrétní institut, protože víte, že soud zpravidla preferuje jiný typ příbuzenské NRP)? (%)

Q15: Představuje pro Vás **finanční situace rodiny prarodičů**, kam má být dítě umístěno/svěřeno, zásadní kritérium při rozhodování o tom, zda podpoříte svěření dítěte do příbuzenské pěstounské péče, a poskytujete jim tak možnost čerpat dávky pěstounské péče? (%)

Q20: Stává se Vám, že pracujete s **institutem svěření dítěte do péče jiné osoby § 953 jako s opatřením, které je vhodné pro otestování příbuzných** (zejména prarodičů), zda péči o dítě zvládnou dříve, než u soudu podpoříte pěstounskou péči prarodičů s na ni navázanými pěstounskými dávkami? (%)

Q21: Pokud shledáte, že má **dítě potřebu individuální odborné péče** (porucha attachmentu, traumatizace, speciální vzdělávací potřeby, zdravotní znevýhodnění apod.), přikláníte se k **příbuzenské pěstounské péči z důvodu doprovázení** rodiny i za cenu toho, že potřeba finančního zabezpečení náhradní rodiny ze strany státu není až tak naléhavá?

Zdroj: Výzkumné šetření autorek mezi OSPOD na úrovni ORP (n=220), 2022

Na základě těchto čtyř indikátorů jsme provedli statistickou metodou hierarchického seskupování (Hierarchical cluster analysis; Ward's method¹) jednotlivých OPSPOD na úrovni ORP explorační zhodnocení typových skupin pracovišť OSPOD. Grafický výstup klastrové analýzy (tzv. dendrogram) nám pak ukázal optimální dělení OSPOD na úrovni ORP do čtyř různých skupin, definovaných v BOXU 2.

¹ Na základě Wardovy metody jsme určili optimální počet klastrů, tzn. 4 klastry (k měření vzdáleností mezi jednotlivými body byla využita klasická euklidovská vzdálenost). V následujícím kroku analýzy jsme pak již závazně zadali požadovaný počet klastrů (K-means klastrová analýza) s tím, že každý jednotlivý respondent, tj. OSPOD byl přiřazen do konkrétního klastru. Prostřednictvím kontingenčních tabulek pak byla vydefinována charakteristika jednotlivých „rozhodovacích“ typů.

BOX 2 Vyprofilované skupiny OSPOD na úrovni ORP dle preference vybraných kritérií (výsledky klastrové analýzy a kontingenčních tabulek)

SKUPINA 1: Odborná pomoc jako priorita		
V této skupině OSPOD silněji, než v jiných skupinách nadřazují potřebu zajištění odborné pomoci dítěti a rodině.	n=36	
SKUPINA 2: Bez prioritního kritéria		
Tyto OSPOD nemají vyhraněné kritérium, nepovažují ani finanční, ani kritérium odborné pomoci za prioritní a nevyužívají svěření jako testovací institut. Občas přihlížejí ve svých preferencích k preferencím soudu.	n=61	
SKUPINA 3: Testování rodin jako možnost		
Tato skupina OSPOD je charakteristická zejména využíváním svěření jako testovacího institutu.	n=52	
SKUPINA 4: Finanční situace rodiny jako prioritní kritérium		
OSPOD v této skupině berou finanční situaci rodiny jako zásadní kritérium pro rozhodování. Zároveň však zcela neztracují zohlednit potřebu odborné pomoci, pokud je třeba.	n=71	

Zdroj: Výzkumné šetření autorek mezi OSPOD na úrovni ORP (n=220), 2022

Sledujeme-li distribuci zástupců OSPOD (ORP) v jednotlivých vyprofilovaných skupinách, pak lze tvrdit, že je jejich krajská příslušnost rozmanitá, tj. v každém kraji, s výjimkou Karlovarského kraje, lze nalézt zastoupení všech profilovaných skupin (viz obr. 1). Barevné označení obrázku 1 je propojené s boxem 2. Rozmanitost však není náhodná. Z obr. 1 je názorně vidět, že v určitých krajích na pracovištích OSPOD některá kritéria rozhodování jednoznačně dominují. Je to právě např. Karlovarský kraj, kde se nacházejí pracoviště OSPOD řadící se svou charakteristikou do skupiny 3 a 4, tj. OSPOD využívající někdy „svěření“ na zkoušku a OSPOD s primárním kritériem v podobě finanční situace rodiny. Relativně více je institut „svěření“ využíván jako „institut na zkoušku“ ve Zlínském, Libereckém a Plzeňském kraji. Individuální přístup s větším akcentem na preferenci odborného doprovázení je zase charakteristický zejména pro Hl. m. Prahu, Olomoucký kraj a Ústecký kraj. Finanční kritérium rodiny při volbě způsobu intervence je zase častěji zohledňováno mezi OSPOD na Vysočině, v Pardubickém, Jihočeském nebo Moravskoslezském kraji.

Analýza dat kvantitativního šetření tak prokázala, že existují značné rozdíly ve vnímání důležitosti jednotlivých kritérií při volbě způsobu intervence sociálních pracovníků. Zároveň je zřejmé, že pokud jde o kauzy NRP směrem k příbuzným a blízkým osobám, pak existují určité regionálně, respektive místně podmíněné prvky ovlivňující způsoby intervence v sociální práci. Lze se tedy domnívat, že subjektivitu vstupující do rozhodování v kauzách NRP příbuzných a blízkých osob nelze považovat za zanedbatelnou a je žádoucí sledovat dále prostřednictvím kvalitativních dat podoby její manifestace.

Obrázek 1 Zastoupení typových skupin dle preference kritérií pro rozhodování o intervenci v jednotlivých krajích

Zdroj: Výzkumné šetření autorek mezi OSPOD na úrovni ORP (n=220), 2022

Pozn.: Barvy sledují stejnou škálu jako u definice skupiny 1 = Odborná pomoc jako priorita, 2 = Bez prioritního kritéria, 3 = Testování jako možnost, 4 = Finanční situace rodiny jako prioritní kritérium; Popisky = absolutní počty OSPOD

IV. Relační souvislosti rozhodování sociálních pracovníků OSPOD na úrovni ORP

V kvalitativní analýze dat spolu s dílčí verifikací prostřednictvím kvantitativních datových zdrojů jsme se zaměřili na sledování relačních souvislostí procesu rozhodování sociálních pracovníků

OSPOD při řešení otázky svěřování dětí do NRP. Startovacím bodem bylo považováno sestavení tzv. paradigmatického modelu, který nám poskytl hlubší význam pro zkoumání do celého problému.

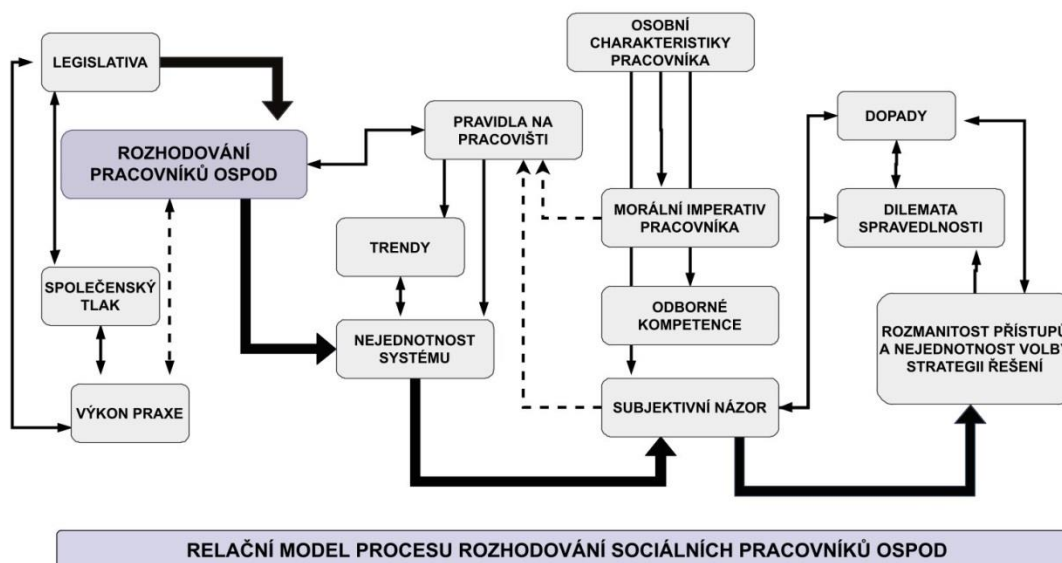
Tabulka 1 Paradigmatický model

PŘÍČINNÉ PODMÍNKY	FENOMÉN	KONTEXT	INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY	STRATEGIE JEDNÁNÍ A INTERPRETACE	NÁSLEDKY
Legislativa Výkon praxe Společenský tlak	ROZHODOVÁNÍ SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ OSPOD	Trendy Nejednotnost systému	Osobnostní charakteristiky pracovníka Pravidla na pracovišti	Morální imperativ pracovníka Odborné kompetence pracovníka Subjektivní názor pracovníka	Rozmanitost přístupů a nejednotnost volby strategií řešení Dilemata spravedlnosti Dopady

Zdroj: Výzkumné šetření autorek, 2022

Z paradigmatického modelu lze spatřit, že tento seskupil 13 témat náležících jevům nebo podmínkám navzájem k sobě vztahovaných či návazných. Jedná se například o témata **legislativa**, **výkon praxe** a **trendy**. Jsou zde prezentována i témata poukazující na strategie, a to zejména na strategii jednání či na strategie použité k reakci na daný jev. Jedná se například o témata **pravidla na pracovišti**, **morální imperativ pracovníka**, **osobnostní charakteristiky pracovníka**, **odborné kompetence pracovníka**, **subjektivní názor pracovníka** a **dilemata spravedlnosti**. Spatřujeme zde i témata, která poukazují na následky jednání ve vztahu ke zkoumanému jevu, př. **společenský tlak**, **nejednotnost systému**, **rozmanitost přístupů a nejednotnost volby strategií řešení** a **dopady**. Celý analytický proces byl nejenom o hledání vztahů mezi jednotlivými tématy, tzn. příčiny, podmínky (kontexty), interakce, strategie, procesy a dopady, ale i o jejich následném propojování. Tyto analytické kroky nás vedly k hlubšímu poznání a porozumění spojitostí mezi tématy. Následně jsme integrovali témata do interpretačních bloků. Na dimenzionální úrovni jsme témata k sobě navzájem vztahovali. Tyto jsme dále usazovali do vztahu ke zkoumanému fenoménu s cílem lépe mu porozumět. Z těchto spojitostí se nám vykrytalizoval relační model procesu rozhodování sociálních pracovníků OSPOD (viz obrázek č. 2). Pojem **rozhodování pracovníků OSPOD** v relačním modelu není vygenerovaným tématem, ale je zkoumaným fenoménem, u něhož hledáme propojení se všemi shromážděnými tématy.

Obrázek 2 Relační model procesu rozhodování sociálních pracovníků OSPOD

Zdroj: Výzkumné šetření autorem, 2022

Pozn: Černé (tenké) šipky = poukazují na relační posloupnost v procesu; Přerušované šipky = poukazují na možný nesoulad témat v subjektivní úvaze pracovníka; Černé (silně zvýrazněné) šipky = ukazují hlavní linii celého procesu rozhodování.

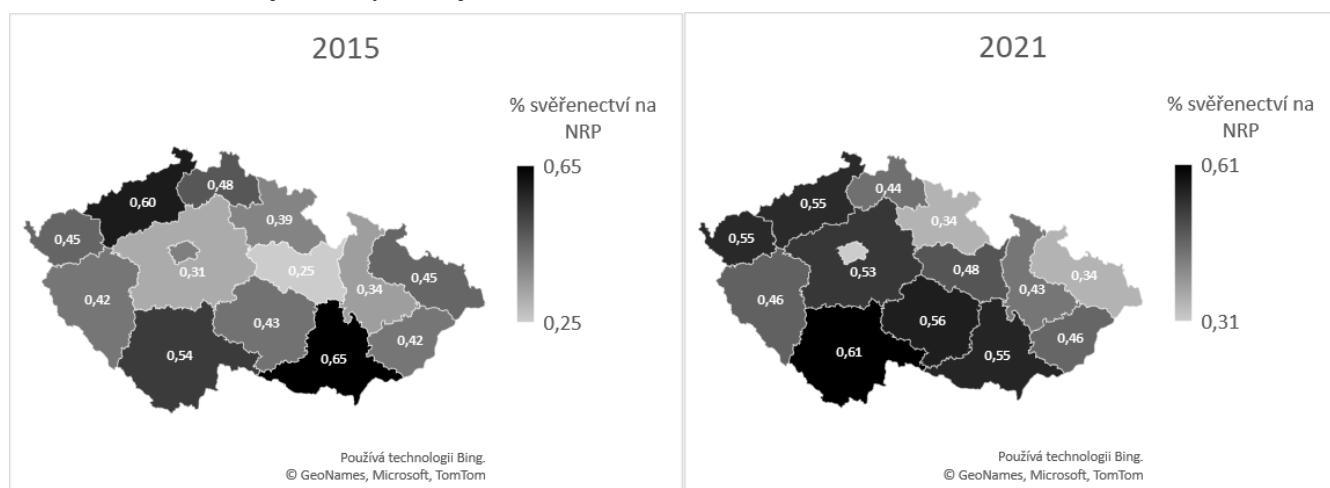
V relačním modelu jsme identifikovali prvky, jejichž kontextům jsme se dále snažili porozumět. Základním bodem pro subjektivní rozhodování pracovníků OSPOD při doporučování dítěte do NRP příbuzných a blízkých osob je téma legislativa, respondenti zde nejenom uváděli zákonná objektivní kritéria, které jsou pro ně závazná, ale zabývali se především různým výkladem zákona, nebo otázkou uchopení tzv. nejlepšího zájmu dítěte, otázkou schopnosti rodičů platit výživné a stanovení jeho výše apod. To vše považují za vedoucí k jejich subjektivnímu nahlížení na problematiku a jejich následné uchopení celého případu. Fakt, že právní úprava realitu značně redukuje, se odráží i v datech kvantitativního šetření mezi pracovníky OSPOD, kde jsme se dotazovali na hlavní kritéria, která vedou k preferenci jednoho či druhého právního institutu¹. Volba právního institutu výrazně ovlivňuje finanční prostředky, které získává pečovatelská rodina od státu. Zákon a judikatura² vyzdvihuje zejména finanční rozdíly mezi oběma instituty. Institut pěstounské péče se má v případě příbuzných a blízkých osob aplikovat tehdy, pokud není možné rodičům, popř. jiným příbuzným dítěte (subsidiární vyživovací povinnost příbuzných v přímé linii) uložit vyživovací povinnost k dítěti. Skutečnost, kterou dokumentují data kvalitativní povahy, tj. deklarovaná existence velmi širokého spektra zásadních kritérií jiné než finanční povahy, poukazuje na značnou volnost výkladu legislativy a dostatek prostoru pro využití subjektivního názoru, intuice, moudrosti praxe, či osobních zkušeností, se potvrzuje i ve statistických datech, kde téměř polovina OSPOD na úrovni ORP nepovažuje finanční situaci prarodičů za zásadní kritérium pro podporu svěřením dítěte prostřednictvím institutu pěstounské péče.

¹ Institut svěřením dítěte do péče jiné osoby (§ 953, č. 89/2012 Sb., občanský zákoník) vs. institut pěstounské péče (§ 958 až § 970, č. 89/2012 Sb., občanský zákoník)

² Usnesení ústavního soudu ze dne 5. června 2014, I.ÚS 791/14.

Legislativa úzce souvisí s tématem **společenského tlaku**. Ten začal být respondenty intenzivně vnímán s nástupem novely zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, provedené zákonem č. 363/2021 Sb. s účinností dne 1. 1. 2022, kdy se rozdělily kategorie pěstounů na nezprostředkované a zprostředkované, a kdy se stanovila změna ve výši příspěvků a dávek s novým určením podmínek, i tím, kdo si může finance nárokovat. Respondenti vnímali tlak společnosti, zejména médií i sociálních sítí. Téma pojmullo i otázku nedostatku kvalitních pečovatelských o ohrožené děti v České republice, a tím i poskytování sociální práce lidem, zejména příbuzným dětí (nejvíce zastoupenými prarodiči dětí), jejichž péče o děti je na hranici únosnosti. Respondenti tak často stojí před dilematy, jak se rozhodnout, komu dítě svěřit, jakou péči doporučit apod. V rámci těchto úvah se pohybují v mezích často různě vykládaného zákona, pociťují napětí v oboru SPOD i společenský tlak. Tento proces je úzce propojený s tématem **výkon praxe**. Respondenti zde vyjadřovali regionální odlišnosti svěřování dětí do NRP příbuzných a blízkých osob, různé výkony praxe na pracovištích OSPOD v rámci ORP po celé ČR, i s ohledem na socio-kulturní skladbu obyvatel daného regionu. Tato témata jsou příčinným mechanismem spuštění následného procesu subjektivního rozhodování sociálních pracovníků OSPOD. Kontextem se stává téma **trendy**. Respondenti vnímají téma trendů jako časová období a nekonzistenci, kdy je metodicky preferován určitý typ péče. Naše šetření ukázalo, že existují sociální pracovníci výhradně preferující jeden či druhý instiut. Toto vhodně dokumentují i statistiky výkazů agendy OSPOD napříč regiony v ČR. Bez ohledu na zkoumání příčin změny schéma v regionech v ČR mezi lety 2015 a 2021, je zřejmé, že preference jednoho či druhého institutu variuje jak v průběhu času, tak mezi regiony ČR.

Obrázek 3 Podíl dětí svěřených do péče jiné osoby (příbuzným) na příbuzenské NRP (svěření+pěstounství) podle soudních rozhodnutí v jednotlivých krajích ČR, 2015 a 2021

Zdroj: Statistika MPSV (evidence OSPOD), 2015; 2021

Z výše uvedeného je patrné, že se pracovníci rozhodují nejenom dle platných zákonných norem, ale i dle aktuálního doporučení metodických orgánů, či nařízení vedení. V relačním modelu se tímto téma trendů váže na oblast, jakou je téma **nejednotnost systému**. Všichni respondenti sdělili, že se současná legislativa uchopuje rozdílným pohledem všech zúčastněných stran. Systém svěřování dětí do NRP příbuzných a blízkých osob je nejednotný, a to zejména z pohledu výkonu praxe, který je založený na pracovníkově subjektivním výkladu legislativních norem a metodických materiálů, ale i na soudních rozhodnutích. Nastává **dvojkolejnost ve svěřování dětí do NRP**, a to zejména z pohledů institutů pěstounské péče na jedné straně (§ 958 až § 973 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník), a z pohledu institutu svěřování dítěte do péče cizí osoby na straně druhé (§ 953 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník). Sekundárním výstupem se v této analýze stala skutečnost, kdy respondenti poukazují na nejistotu pracovníků, vnímané pocity nedůstojnosti a nerespektování ze strany metodických orgánů.

Dalším vygenerovaným tématem se stalo téma **pravidla na pracovišti**. Sociální pracovníci se řídí psanými pravidly, jakými jsou zákony, metodické pokyny, vnitřní směrnice a předpisy, vč. standardů

kvality SPOD, ale i pravidly nepsanými, za jaké uváděli např. rutinní, zaběhnuté úkony, kterých se drží na základě např. znalostně-zkušenostní praxe, ale i sdílení svých případů s ostatními kolegy, kteří jim sdělí svá doporučení, např. jak by postupovali v daném případě oni sami apod. Kvantitativní výzkum mezi OSPOD obsahoval rovněž otázku na existenci psaných standardů pro užití v případě rozhodování o NRP příbuzných a blízkých osob, respektive jejich absenci. Formálně definované vnitřní metodické standardy/postupy pro rozhodnutí, jaký právní institut NRP podpořit/doporučit využívají pouze na 8 (4%) pracovištích v ČR. Respondenti ze 40 % pracovišť OSPOD uvedli, že jsou si vědomi zaužívaných nepsaných postupů svého pracoviště, které při rozhodování ohledně NRP respektují. Vzájemné ovlivňování a utváření strategií v rámci pracoviště je logické i vzhledem k všeobecné praxi pravidelných porad a řízeného vyměňování zkušeností. Největší část respondentů (56% OSPOD) se domnívá, že při rozhodování nesledovali žádná pravidla a ani doporučení, respektive, že záleží čistě na individuálním posouzení pracovníka, jak k případu přistoupí. Pracovníci se necítí nekomfortně či osamoceně při svém subjektivním rozhodování. V případě nejistot věděli všichni, na koho se obrátit, kdo je schopen je podpořit. Téma **pravidla na pracovišti** se stalo intervenující podmínkou, která s sebou v posloupnosti nese další téma **osobnostní charakteristiky pracovníka**. Toto téma je důležité v procesu nastavování strategií jednání a interpretace rozhodnutí v oblasti svěření dítěte do NRP příbuzných a blízkých osob. V průběhu celého procesu na sebe váže další témata: **morální imperativ pracovníka**, **subjektivní názor pracovníka** a **odborné kompetence pracovníka**. Postupně přechází do následků, kde sociální pracovníci po provedeném rozhodnutí prožívají **dilemata spravedlnosti**. Pokud bychom měli krátce shrnout toto téma, respondenti se zabývají pochybami o systému, pochybami o sobě, zda jednájí správně, diskutují nad existencí sociální spravedlnosti pro všechny. Výsledkem je uklidnění jejich nitra, kdy nacházejí odpověď, že sociální spravedlivost není možno nastavit pro všechny členy této společnosti. Dalším tématem, které je řešeno v následcích celého rozhodovacího procesu, je téma **rozmanitosti přístupů a nejednotnost volby strategií řešení**. Zde pracovníci poukazovali na skutečnost, že se často cítí rozpolcení nad širokou paletou výběru možností při jejich rozhodování o doporučení NRP pro ohrožené dítě, dále nad nejednotností přístupů jednotlivých pracovišť OSPOD i celého systému SPOD. Právě následky jejich rozhodnutí s sebou nese téma **dopady**, které obsahuje kategorie zabývající se dopady rozhodování pracovníků na ně samotné, či na klienty, kterých se rozhodování týkalo (děti, pečující osoby), ale i dopady vyplývající z legislativního uchopení a z konečného rozhodnutí opatrovnického soudce. Téma však i hovoří o odpovědnosti pracovníků OSPOD, o jejich uvědomování si této odpovědnosti. Výzkum prokázal, že i po rozhodnutí se pracovníci zabývají skutečností, zda postupovali správně, často bývají v kontaktu se svými případy, tzn. v prostředí náhradní rodinné péče příbuzných a blízkých osob se proces stále pohybuje, jeho směr i rychlost pohybu udávají jednak pracovníci OSPOD, ale i soudci.

Relační model však i poukázal na vzájemnou kontradikci jeho prvků. Zjistili jsme, že některá témata spolu nesouzní, ba právě naopak, jdou proti sobě (na obr. jsou zaznamenány přerušovanými čarami). Spatřujeme, že se například **výkon praxe** nemusí shodovat s **rozhodnutím pracovníka**. Samotné šetření ukazuje, že se respondenti s touto skutečností v praxi často setkávají, a to zejména u opatrovnických soudů. Zde doručují svá vyjádření/doporučení o druhu institutu pro svěření dítěte do NRP příbuzných a blízkých osob.

Tato vyjádření nemusí být v souladu se soudním rozhodnutím. Dle dotazníkového šetření mezi sociálními pracovníky OSPOD na úrovni OPR vyplývá, že přibližně u poloviny pracovišť OSPOD se názor sociálních pracovníků na typ NRP téměř plně shoduje se soudním rozhodnutím (zpravidla v 90 %-100 % kauz). Druhá polovina pracovišť ale uvádí shodu cca pouze v 70 %-80 % kauz. V případě odlišného názoru nezbyvá pracovníkovi nic jiného než se s odlišným rozhodnutím soudce smířit. Respondenti však poukazovali na skutečnosti, že je tato praxe i vyčerpává a demotivuje.

Dalším příkladem protichůdné relace mohou být témata **pravidla na pracovišti** a **subjektivní názor pracovníka** a v neposlední řadě **pravidla na pracovišti** a **morální imperativ pracovníka**. V rámci svých subjektivních názorů si pracovníci sami stanovují kritéria, dle kterých určují, jaké doporučení v rámci svěření dítěte do NRP příbuzné a blízké osoby stanoví. Tato osobní kritéria bývají v souladu

s morálním imperativem pracovníka, někdy však jsou v nesouladu s pravidly na pracovišti. Z analýzy je patrné, že u pracovníků dochází k personální objektivizaci jejich subjektivního pohledu. Tzn., že subjektivně stanovená kritéria začínají brát jako objektivní. Dle svého úsudku se pak v praxi těmito kritérii řídí a jsou přesvědčeni o správnosti svých úvah. V neposlední řadě se pak stává, že takto nastavená kritéria jsou schopni v rámci sdílené praxe dále prezentovat kolegům na pracovišti, kteří se pak podřizují obecné názorově – zkušenostní praxi. Kritéria pak nejsou individuálním nástrojem jednoho pracovníka, sdílí je tak více pracovníků na jednom pracovišti a stávají se jakýmsi nepsaným pravidlem pro rozhodování.

Analýza nám identifikovala i výslednou strukturu determinant rozhodování, které vystoupily z relačních souvislostí celého procesu rozhodování sociálních pracovníků OSPOD. Tyto determinanty jsme rozdělili do dvou kategorií, vnější a vnitřní. Vnější prvky v sobě zahrnují legislativní a sociální prostředí, sociodemografickou strukturu, kulturní determinanty, regionální vlivy a pracovní prostředí pracovníka. Vnitřní prvky se týkají osobnostních charakteristik a odborných kompetencí pracovníka. Jsou v nich zahrnuty nejenom vnitřní motivy, které vedou jedince k nastolení vnitřního řádu a duševní pohody, ale i motivy vnější, které ovlivňují pracovníky na základě vnějšího (cizího) impulsu. V našem výzkumu se v případě našich respondentů jednalo zejména o impuls metodického orgánu, nadřízeného pracovníka či opatrovnického soudce. Vnitřní prvky obsahují i tzv. osobní práh pracovníků, tzn. jejich životní zkušenosti, znalost procesu svěřování dětí do NRP příbuzných a blízkých osob, jejich délku praxe, osobní organizovanost, vzdělanostní základ, na které se vážou odbornostní kompetence. Zahrnujeme sem i morální imperativ s hodnotovou orientací a etickými principy, a zejména práci s mocí a míru empatie ke klientovi. Výzkum ukázal, že právě tyto poslední dvě charakteristiky mají velký vliv při utváření úsudků, které následně vedou k rozhodnutí, jaký institut svěření dítěte do NRP příbuzných a blízkých osob pracovník doporučí. Závěry z tohoto šetření jasně ukazují, že subjektivní vnímání jednotlivých kauz u sociálních pracovníků OSPOD jsou důležitým hlediskem pro toto rozhodování.

V. Závěr

Kostra analytického příběhu nás postupně provedla paradigmaty. Tyto jsme strukturovali do témat, která jsme následně zasadili do relačního modelu procesu rozhodování sociálních pracovníků OSPOD. Za vyselektovaná hlavní témata v celém procesním modelu považujeme čtyři, která vytvářejí hlavní linii celého procesu zkoumaného fenoménu (na obr. 2 je tato posloupná linie vyznačena silnými zvýrazněnými čarami). Spatřujeme, jak nejprve vstupuje do dění legislativa. Sociální pracovník disponuje znalostí patřičné legislativy (právních norem a předpisů), na základě níž vstupuje do procesu jeho subjektivní úsudek, který následně vede k rozhodnutí o doporučení určité formy náhradní rodinné péče o ohrožené dítě. Do celého procesu však vstupuje dvoj kolejnost systému a nejednotnost výkladu právních norem. Zde nastává moment, kdy si pracovník na základě vlastního úsudku/ vyhodnocení situace, který je podložený praxí na jeho pracovišti, rozhodne. Celý proces je ovlivněn i osobním prahem pracovníka, který je založený nejenom na znalostech prostředí, zkušenostech z praxe, ale i na charakteristikách osobnosti pracovníka, jeho morální i hodnotové orientaci. Tento celý proces je završený vynesemím rozsudku opatrovnického soudce. Zde pracovník OSPOD zjišťuje, zda bylo jeho doporučení soudcem podpořeno či nikoliv. Završuje se téma rozmanitosti v přístupu a nesouladu v rozhodování, kde jsou zřejmé regionální rozdíly v rámci celé České republiky. V tento moment se sociální pracovníci osobně vypořádávají s rozhodnutím soudce, tzn. zda a proč bylo jejich doporučení soudcem podpořeno či nikoliv. Výzkum poukázal na viditelnou rozdílnost praxe v komunikaci/spolupráci mezi sociálními pracovníky OSPOD a opatrovnickými soudci napříč republikou. U některých respondentů bylo zřejmé, že jsou rozhodováním soudců místy demotivováni. Následné zabývání se otázkou o existenci sociální spravedlnosti, pochybami o sobě, ale spíše pochybami o celém systému bylo doprovodným jevem celého výzkumného šetření. Výsledky ukazují, že celý proces rozhodování, a to od příčinných podmínek, přes kontext, strategie, až po následky, protíná ústřední téma nejednotnosti a nejednoznačnosti způsobený zejména nedostatečnou oporou v legislativě, metodických pokynech a dostupným odborným zaštitěním.

Domníváme se, že se výzkumný cíl zaměřený na porozumění procesu rozhodování a na identifikaci determinant, které ovlivňují subjektivní úsudek a následné rozhodování pracovníků OSPOD při doporučování formy péče v rámci svěřením dítěte do NRP příbuzných a blízkých osob, podařilo naplnit. Představený relační model i interpretace determinant rozhodování potvrdil komplexitu situací, ve kterých sociální pracovník musí nalézat správné strategie řešení a tak využít všechny prostředky (zdroje znalostí), které má k dispozici včetně legislativně -normativního rámce, kolektivně stanoveného úzu, své intuice, subjektivně- hodnotového zakončení apod. Naše závěry jsou podloženy i výzkumy White, Stancobe (2003) či Munro (2005), kdy i tito autoři hovoří o subjektivním a intuitivním rozhodování jako zcela legitimním parametrem daného rozhodovacího procesu pracovníka. Naši respondenti se snažili být vždy v souladu s legislativní normou, ovšem vzhledem k nejednoznačnosti normy a rozhodovací praxe, bylo jejich rozhodování vedeno v subjektivní morálně-etické rovině jejich zdůvodnění. Zahraniční výzkumná šetření (př. Brunberg & Pecnik, 2007; Baumann et al., 2011) hovoří o tzv. „osobním práhu decision makera“ jako o startovací čáře pro všechna rozhodnutí. I náš výzkum poukázal na důležitost osobnostního nastavení a osobnostních charakteristik sociálního pracovníka při celém procesu rozhodování. Taktéž s enám potvrzuje i vliv znalostí a zkušeností z praxe jako zásadních faktorů při tvorbě intervenčních strategií. Moudrost praxe, kolektivně sdílená pravidla (včetně nepsaných), rutinní zaběhnuté způsoby řešení problémů apod., vstupují významně do procesu rozhodování. Naše zjištění korespondují se závěry autorů, jakými jsou např. výzkumná šetření Thompson & Marsh, 1991; Navrátilová, 2009; Benbenishty et al., 2015.

Komplexitu prostředí a variabilitu determinant rozhodování prezentuje řada autorů jako přirozený a nevyhnutelný jev praxe v různých oblastech sociální práce. Ovšem prvek nejednotnosti a nejednoznačnosti, který byl popsán v této analýze, vnáší do rozhodovacích mechanismů v některých případech znaky rozpolcenosti, nezakotvenosti, nejistoty a následně i frustrace z absence jasných pravidel. Přítomnost těchto znaků totiž samozřejmě znamená zvýšené nároky na víru ve vlastní rozhodování sociálních pracovníků bez relevantní opory.

Limitem naší studie může být skutečnost, že výzkum samotný nebyl primárně cílený na řešení otázky subjektivního nahlížení sociálních pracovníků OSPOD při volbě intervenčních strategií, nicméně situace v oblasti příbuzenské NRP vedla k tomu, že se zde studované téma začalo v rámci rozhovorů samo vynořovat a došlo tak k dostatečnému datovému nasycení relačního modelu. V tomto směru lze tedy hovořit o induktivním základu zde prezentované analýzy.

Financování

Článek byl vytvořen s finanční podporou z Institucionální podpory na dlouhodobý rozvoj rozvoj výzkumné organizace VÚPSV, v. i. i., na období 2018 – 2022, je součástí projektu IP70616 „Využívání a fungování institutu svěřením dítěte do péče jiné osoby (svěřenectví) v praxi“.

Literatura

Bartoli, L. & Dolan, M. (2014). Decision making in social work with families and children: Developing decision-aids compatible with cognition. *The British Journal of Social Work*, 45(7), 2142–2160. Doi:10.1093/bjsw/bcu087.

Baumann, D. J., Dalglish, L., Filuke, J. & Kern, H. (2011). *The Decision-making Ecology*. Washington, DC: American Humane Association.

Benbenishty, R., Davidson-Arad, B., Lópéz, M., Devaney, J. Devaney, J., Spratt, T., Koopmans, C., Knorth, C., L.M., Del Valle, J.F. & Hayes, D. (2015). Decision Making in Child Protection: An International Comparative Study on Maltreatment Substantiation, Risk Assessment and Interventions Recommendations, and the Role of Professionals' Child Welfare Attitudes. *Child Abuse & Neglect*, 49, 63–75. Doi: 10.1016/j.chiabu.2015.03.015.

- Brunnberg, E. & Pećnik, N. (2007). Assessment Processes in Social Work with Children at Risk in Sweden and Croatia. *International Journal of Social Welfare*, 16(3), 231–241. Doi: 10.1111/j.1468-2397.2006.00456.x.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. Doi:10.1191/1478088706qp063oa.
- Hozová, L., Kyzlinková, R. (2022). HODNOCENÍ SOUČASNÉHO LEGISLATIVNÍHO NASTAVENÍ ZAJIŠTĚNÍ NRP PŘÍBUZNÝMI A BLÍZKÝMI OSOBAMI ZE STRANY PRACOVNÍKŮ OSPOD A OPATROVNICKÝCH SOUDCŮ: Podklad pro důvodovou zprávu a RIA, RILSA, Praha.
- Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood-Cliffs, NJ, Prentice Hall.
- McCafferty, P., Taylor, B. J. (2020). Barriers to Knowledge Acquisition and Utilisation in Child Welfare Decisions: A Qualitative Study. *Journal of Social Work*, 22(1), 87–108. Doi: 10.1177/1468017320978917.
- Munro, E. (2005). Improving Practice: Child Protection as a Systems Problem. *Children and Youth Services Review*, 27(4), 375–391. Doi: 10.1016/j.childyouth.2004.11.006.
- Navrátilová, J. (2009). *Pojetí praktického vzdělávání sociálních pracovníků*. Disertační práce. Brno: Univerzita, fakulta, katedra.
- Thompson, N., Marsh, P. (1991). *The Management of Practice Teaching*. Sheffield: University of Sheffield.
- Trevithick, P. (2008). Revisiting the Knowledge Base of Social Work: A Framework for Practice. *The British Journal of Social Work*, 38(6), 1212–1237. Doi: 10.1093/bjsw/bcm026.
- White, S., Stancombe, J. (2003). *Clinical Judgement in the Health and Welfare Professions*. McGraw-Hill Education, UK.